

HARANGOZÓ Imre és KÖVÁRI Réka (közr.): *Magyar isteni szolgálat... Alföldi kéziratos kántorkönyvek a 19. századból*. Ipolyi Arnold Népfőiskola, 2022. ISBN 978-615-81020-2-5. 261 oldal.¹

A magyar néprajz múlt századi tudománytörténete úgy tartja számon, hogy a katolikus magyarság népi vallásosságának néprajzi kutatása viszonylag későn indult meg.² Különösen igaz ez a liturgikus és paraliturgikus énekgyakorlat laikusoktól származó dokumentumainak felfedezésére, amelyre a zenei folklór kibontakozásához képest is csak jóval később nyílt lehetőség. Erdélyi Zsuzsanna, a népi kéziratosok nagyszerű ismerője a XX. század második felében úgy ítélte, a huszonnegyedik órában járt ahhoz, hogy meg tudjon örökíteni egy letűnő, elveszőben lévő „népi katolicizmust” az általa felfedezett írott emlékek segítségével.³ Ez utóbbiak eszerint alkalmasak voltak arra, hogy visszamenőleg hosszabb időkor tanúi legyenek.

Milyen okai lehettek annak, hogy a történeti dokumentumként is értékes kéziratos kántorkönyvek kutatásában a feléledő vallási néprajzot alig követte a zenetudomány vagy a történeti népzenetudomány?

Amikor a XIX. század végén megkezdődött a magyar nyelvű egyházi ének forrásainak feltárása, az elsősorban irodalmi szempontból nagy becsben tartott XVI–XVII. századi kéziratos énekeskönyvek mellett az akkori közelmúlt írott anyaga nyilvánvalóan nem érdemelt olyan kitüntetett figyelmet, hiszen kívül esett a magyar régiségek körén. Mára megvan a kellő távolságunk az 1800 után keletkezett énekgyűjteményekhez is.

A hivatalos – vagy hallgatólagosan hivatalosnak elkönyvelt – nyomtatott énekeskönyvekkel szemben egy kéziratos csupa hátrányos tulajdonsággal bírt. Tartalma nem rendelkezett korabeli egyházi jóváhagyással, kézírása nehezen olvasható. Ha kevésbé támaszkodott valamely ismert nyomtatott énekeskönyvre, az egyénieskedés árnyéka vetült rá. Magánhasználatú könyv lévén

1 A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete Barók-termében megtartott könyvbemutatón 2023. szeptember 29-én elhangzott felolvasás szerkesztett, bővített szövege.

2 DÖMÖTÖR, *Magyar néprajz VII.*, 331–332.

3 ERDÉLYI, „»Írtam én...«”; ERDÉLYI, „Népi kéziratosainkról”; ERDÉLYI, „Még mindig a népi kéziratosokról”; ERDÉLYI, „Megint a népi kéziratosok!”

pedig körülményes bizonyítást, egyedi mérlegelést igényelt tágabb érvényű, nyilvános, közösségi használata.

„Egy-egy közösségre, egy-egy kistájra vonatkozó informatív értéküket” nem győzte hangsúlyozni Erdélyi Zsuzsanna.⁴ Ami a helytörténet, a lokális néprajzi vagy zeneszociológiai vizsgálatok felől nézve óriási hozadéknak látszott, az a zenetörténet-írás számára külön nehézséget jelentett. Több, egymástól elszigetelt, szűk földrajzi körből származó forrás alapján nem lehet egykönnyen összképet alkotni. A XVIII. századi kántorkönyvek két-három évtizede megkezdett feldolgozása során szembesülhettünk azzal a ténnyel, hogy míg a Nyugat-Dunántúlról számos gazdag tartalmú kézirat áll a rendelkezésünkre, addig az ország középső részéről és az Alföldről jóformán alig maradt fenn ilyen jellegű forrásanyag.⁵ Ennek a korábbi századokra visszavezethető, súlyos történelmi okai voltak, amelyek a XIX. századra nyilván jelentősen veszítettek hatóerejükből.

Végül leszögezhető, hogy a népi kéziratok mint a literátus és zeneértő emberek – kántortanítók vagy énekvezetők – által összeállított gyűjtemények minden érintett tudományág felől nézve is határmezsgyén foglalnak helyet, mostohagyermekségük ezzel magyarázható. Irodalom- és áhítattörténet, művelődés- és egyháztörténet, vallási néprajz, zenei folklór és zenetörténet mind magukénak tekinthetnék őket. Feldolgozásukat a zenészek oldaláról – valljuk be – rendszerint az hátráltatja, hogy kevés bennük a kotta, ám annál több a szöveg.

Történeti, magyar egyházzene-történeti értékük ugyanakkor mára már kétségbevonhatatlan. Nem oly rég került a kutatók látókörébe az a kéziratgyűjtemény, amely a XVIII. század végére alaposan előkészített és hivatalos, Eszterházy Károly egri püspök nagyszabású szervező munkájának köszönhetően megjelent Szentmihályi-féle énekeskönyvhöz kapcsolódott. A kántorgyűjtemények és a szerkesztés folyamatához tartozó kottás kéziratok szerencsésen kiegészítik a végül szerencsétlen módon kották nélkül kinyomtatott énektárat.⁶ Majd száz év távlatából érdemes tudatosítani, hogy Harmat Artúr is használt kéziratok kántorkönyveket a *Szent vagy, Uram!* énektár szerkesztésekor.⁷ Ezeknek a forrásoknak a feldolgozására vagy csak évtizedek múlva került sor, vagy azóta

4 ERDÉLYI, „Megint a népi kéziratok!”, 53.

5 PAPP, „Epistola és Evangélium szerint való énekek”.

6 PAPP és PAPP, „A katolikus egyházi népének a 18. században”; SZÁDOCZKI, „Szentmihályi Mihály Egyházi énekes könyvének kéziratjai”.

7 HARMAT és SÍK, *Szent vagy, Uram!* Vö. KATONÁNÉ SZABÓ, „Harmat Artúr Szent vagy, Uram! katolikus népének társulatának filológiai feldolgozása”, 45–52.

sem. A XVIII. századi, dunántúli kéziratcsoport kiemelkedő darabjait kézbe vették irodalom- és zenetörténészek, a XIX. századi kántorkönyvek közül egy-egy bekerült a Papp Géza-féle *Régi Magyar Dallamok Tára II.* kötetének jegyzeteibe.⁸ Eközben a feltételezhetően magántulajdonban – részint Harmat Artúr tulajdonában – maradt kéziratok között ma is nyilvántartunk lappangó példányokat.⁹

Annál inkább értékelnünk kell azt a három kántorkönyvet, amelyet immár igényesen reprodukált formában is kézbe vehetünk. A hasonmást kísérő két bevezetőt a két közreadó jegyzi, a könyvhöz Medgyesy S. Norbert fűzött ajánló sorokat. „Régi kántoraink magyar isteni szolgálata” című rövid esszéjében (7–10. oldal) Harangozó Imre ismertette a kántorkönyvek közkinccsé tételéhez vezető személyes útját. Mindhárom kézirat „pályafutása” egy helyen, Újkígyóson végződött, de az Alföld különböző tájegységeiről származnak: a kelet-bácskai Adán, a jászsági Jászfényszarun és a békési Újkígyóson írták össze őket. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ezek a „leletek” máris némileg átrendezik a fent említett, földrajzilag egyenlőtlen eloszlást. Koruk, tartalmuk, jellegük három különböző profilú gyűjteményre mutat, közös kiadásuk pedig az összehasonlító elemzés számára sajátos fénytörésbe helyezi őket. Mindezekre Kővári Réka tanulmánya hívta fel a figyelmet („A kéziratok kántorkönyvekről és azok énekeiről”, 11–21. oldal). Egyébiránt különös, hogy a kötetben sehol sem szerepel a „kántorkönyv” szó mellett pontosítás gyanánt a „katolikus” jelző. Legalább egyszer le kellett volna írni. E könyvműfajt nem sajátította ki magának a katolikus felekezet, jóllehet a kántorokra tartozó szertartásokban eligazító segédkönyvként (vagyis szűkebb értelmében) a protestáns felekezeteknél jóval ritkábban fordult elő a XIX–XX. században.¹⁰ Más kérdés, hogy közelebbi meghatározásának talán azért érezték kevésbé szükségét a szerzők, mert munkásságuknak a kántorkönyv-téma természetes tárgya, „közege”.

Az utóbbi egy-két évtizedben friss és lelkes érdeklődés mutatkozik e fontos forrástípus – a katolikus kántortanítók és énekvezetők hagyatékához tartozó kottás énekfüzetek – iránt. Elsősorban az ilyen irányú jeles hagyományokkal rendelkező Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén a Barna Gábor

8 PAPP, *A XVII. század énekelt dallamai*; HOLL, *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*.

9 A Harmat Artúr tulajdonába tartozó kéziratok kántorkönyvek közül az ún. Berényi-kézirat (1821) az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárba került, jelzete: Ms. V. 358; Kiss Sándor kézírata (1839) az Országos Magyar Cecília Egyesület könyvtárában található.

10 PAPP, „Kántorkönyv”.

vezette kutatásoknak köszönhetően, valamint a Medgyesy S. Norbert nevéhez kapcsolódó nyugat-dunántúli felfedezések nyomán került be több tudományterület témái közé. A kántorkönyvek zenetörténeti értékeinek fölmutatásában mérföldkő a jelen kötetben Kővári Réka által jegyzett ismertetés.

A közreadott kántorkönyvek közül az első, Pataky Eugénuszé (a tanulmányban: Pataki Jenő) gazdag kottás anyagot tartalmaz, míg a másik kettő kották szempontjából kifejezetten szegényes. Az első énekválogatása a XVII. és a XVIII. század nyomtatásban megjelent népénekeinek továbbörökítésére utal, míg a harmadik kézirat súlyozottan inkább a XIX. század közepének új énekeskönyvét, a Tárkányi–Zsasskovszky *Katolikus egyházi énektárat* (1855) idézi. A datálható énekek alapján végső soron mindhárom kántorkönyv keletkezési ideje nagyjából ugyanarra az időszakra, az 1850-es és az 1860-as évekre tehető. A második, a jászfényszarui kézirat kifejezetten halottas énekeskönyvként szolgált. Kizárólag a harmadikban találunk vecsernyéhez tartozó énektételeket – ezek jelentős kiegészítései az alapkészletbe tartozó miseénekeknek. A közreadás címéül választott felirat („Magyar Isteni Szolgálat”) az adai Pataky-kézirat miseénekciklusát, a Michael Haydn szerezte *Deutsche Singmesse* (*Hier liegt vor deiner Majestät*) egyszólamú, magyar szövegű lejegyzését (*Oh Isten szent felségedet borulva imádjuk*, 27. oldal) jelöli.

A kották és énekszövegek egy része mögött többnyire hosszan és erősen meggyökerezett egyházi énekgyakorlat húzódik meg: gondolok itt a történeti távlatokra, a kapcsolódásokra XVI–XVII. századi énekek, XVIII. század végi nyomtatványok, vagy a pásztormisék régi hagyománya és a szóban forgó kántorkéziratok között. Mindezekre régi énekek „ad notam”-jai – köztük például Kájoni Jánosnál föllelhető latin szövegek – utalnak. Kővári Réka ugyanakkor mindhárom kántorkönyvről rendre bizonyította, hogy nem pusztán egy megkövült repertoár rögzítéséről van szó, hanem tényleges, mindennapos kántori gyakorlatot dokumentálnak, amely ki volt téve a kordivatnak és a közösség által átélt történéseknek. Látszik belőlük, hogy az énekszerzést és éneklést időszerűvé tették a történelmi események, illetve az emberi életesemények és a közösségek ünnepei. Így lehetséges az is, hogy némely énekek pontos dátumhoz és név szerint ismert személyekhez köthetők. A kántorkönyv pedig, amely leírója révén számos egyedi, személyes vonást őrzött, amelyből egyszerre nemigen énekelhetett egy-két személynél több, mégiscsak egy nagyobb közösség hosszabb időn át érvényes vallásos énekgyakorlatáról tanúskodik.

A három XIX. századi alföldi kézirat énekkészletének a „*Magyar isteni szolgálat...*” című kiadványban megkezdett összehasonlító vizsgálata – nemcsak egymással, hanem a korszak és a vidék ismert énekeskönyveivel

is – továbbvezethető. A mára feltárt, megismertetett korabeli alföldi kántorkönyvek – köztük a Mezey család több ízben is konkordanciaként idézett énekeskönyvei – segítségével választ kaphatunk olyan, eddig megválaszolatlan kérdésekre, mint a régi népénekdallamok folyamatos továbbélésének időbeli határai, vagy a Zsasskovszky-féle énekeskönyvek új énekeinek és más, helyi kántorszerzeményeknek a szétválása vagy összefonódása, földrajzi elterjedtsége, illetve variálódása, de kéziratos és nyomtatott kútfők alapján észrevételeket tehetünk a 19. századi katolikus kántorok alkotta orgonaletétek zenei eszköztáráról, stílusáról is. Az egyházzene-történészek e jelentős zenetörténeti forráscsoport, a kántorkönyvek kutatásában végre fősorakozhatnak a vallási néprajzosok és a művelődéstörténészek mellé.

Papp Ágnes

Felhasznált irodalom

- DÖMÖTÖR Tekla, szerk. *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, 1990.
- ERDÉLYI Zsuzsanna. „»Írtam én...«”. *Vigília* 54, 12. sz. (1989): 907–914.
- ERDÉLYI Zsuzsanna. „Még mindig a népi kéziratosokról”. *Vigília* 64, 4. sz. (1999): 296–302.
- ERDÉLYI Zsuzsanna. „Megint a népi kéziratosok!” *Vigília* 65, 1. sz. (2000): 53–57.
- ERDÉLYI Zsuzsanna. „Népi kéziratosainkról”. *Vigília* 63, 12. sz. (1998): 941–946.
- HARMAT Artúr és SÍK Sándor, szerk. *Szent vagy, Uram! Ősi és újabb egyházi énekkincsünk tára*. Magyar Kórus, 1931.
- HOLL Béla. *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek). Jegyzetek*. Akadémiai Kiadó – Argumentum, 1992.
- KATONÁNÉ SZABÓ Judit. „Harmat Artúr Szent vagy, Uram! katolikus népénektár filológiai feldolgozása”. PhD-értekezés, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2007.
- PAPP Ágnes. „Epistola és Evangélium szerint való énekek. 18. századi kéziratos katolikus kántorkönyveink tanúsága”. In *Zenatudományi dolgozatok 2011. In memoriam Dobszay László*, szerk. KISS Gábor. MTA BTK Zenatudományi Intézet, 2012.
- PAPP Géza. *A XVII. század énekelt dallamai*. Akadémiai Kiadó, 1970.
- PAPP Géza. „Kántorkönyv”. In *Magyar Katolikus Lexikon VI.*, szerk. DIÓS István és VICZIÁN János. Szent István Társulat, 2001.
- PAPP Géza és PAPP Ágnes. „A katolikus egyházi népének a 18. században”. In *Zenei repertoár és zenei gyakorlat a 18. századi Magyarországon*, szerk. Szacsvai Kim Katalin. MTA BTK Zenatudományi Intézet, 2017.
- SZÁDOCZKI Vera. „Szentmihályi Mihály Egyházi énekes könyvének kéziratai”. In *Litteris vincimur I. Scriptorium konferencia, Vác, 2017. május 11–12.*, szerk. BOROS István és TAKÁCS László. Szent István Társulat, 2018.